

Danuta Pluta-Wojciechowska, *Podstawy patofonetyki mowy rozszczepowej. Dyslokacje*, Wydawnictwo Ergo–Sum, Bytom 2010.

Dr Danuta Pluta-Wojciechowska jest adiunktem w Katedrze Logopedii i Lingwistyki Edukacyjnej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie i logopedą w poradni logopedycznej Zakładu Ortodoncji Katedry Stomatologii Wieku Rozwojowego Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach. Jej zainteresowania naukowo-badawcze skupiają się wokół szeroko rozumianej problematyki logopedycznej diagnozy i terapii osób z wadą rozszczepową. Wymiernym efektem tych zainteresowań są liczne publikacje naukowe, w tym wcześniejsza monografia poświęcona mowie dzieci z rozszczepem podniebienia (*Zaburzenia mowy u dzieci z rozszczepem podniebienia. Badania – Teoria – Praktyka*, Wyd. Ergo–Sum, 2008, ss. 178).

Kolejna autorska książka Danuty Pluty-Wojciechowskiej jest konsekwentną kontynuacją jej naukowych dociekań i poszukiwań badawczych. Struktura książki zawiera opatrzone spisem treści: autorski wstęp, dziewięć rozdziałów, zakończenie, obszerny aneks, bibliografię (160 pozycji), spisy rysunków (7), tabel (27), wykresów (5) oraz streszczenie.

W pierwszym rozdziale Autorka przybliży czytelnikowi podstawowe zagadnienia i pojęcia związane z wadą rozszczepową, m.in. definicję wady, etiopatogenezę zaburzenia, typy i system kodowania rozszczepów. Rzeczowo opisuje prototypowe¹ dla osób z rozszczepem podniebienia pierwotnego i/lub wtórnego kategorie cech, które odnoszą się do cech anatomicznych (wyglądu twarzy, stanu narządu żucia i jamy nosowej), cech funkcji biologicznych (oddychania, przyjmowania pokarmów, słyszenia) oraz – związanych z poprzednimi kategoriami – cech artykulacji. Tę ostatnią kategorię wpisuje w obszerniejszy kontekst, w cechy komunikacji. Jest to konsekwencją wyrażonej *expressis verbis* potrzeby stosowania szerokiej perspektywy badawczej. W komunikacji interpersonalnej, jak podkreśla, oprócz kodu językowego ważne są także „cechy kodu aparycyjnego, mimicznego, gestowego” (s. 12).

Potrzeba holistycznego podejścia do problematyki komunikowania się osób z wadą rozszczepową, a także całościowego poznawania, opisywania i wyjaśniania zjawisk językowych znajduje swój wyraz w drugim rozdziale książki. Autorka od pierwszej do ostatniej strony rozdziału konsekwentnie buduje – w ujęciu językoznawstwa kognitywnego – teoretyczny model lingwistycznego opisu zaburzeń realizacji fonemów spółgłoskowych ze względu na miejsce artykulacji u osób z wadą rozszczepową. W przyjętym paradygmacie badań jako narzędzie poznawcze wykorzystuje kognitywną teorię prototypów. Zgodnie z tą perspektywą definiuje fonem jako kategorię radialną, w centrum której znajduje się prototyp oraz elementy peryferyjne, nieprototypowe w tej kategorii. Prototyp to „najlepszy przykład tej kategorii, wyznaczony na «przecięciu się» cech istotnych, określających specyfikę danego fonemu”, a „(...) pozostali członkowie kategorii znajdują się w pewnej odległości od prototypu, a zatem nie są dla tej kategorii reprezentatywni i najbardziej typowi, aczkolwiek są również do niej zaliczani” (s. 46).

---

¹ Autorka uznaje we *Wstępie*, że „cechy prototypowe to właściwości typowe, reprezentatywne, najczęściej występujące, a ustalone na podstawie klucza związanego z częstotliwością występowania” (s. 9).

W oparciu o kognitywne założenia teorii metafory buduje ucieleśniony obraz wcześniej wyodrębnionej bazy fonologicznej. Metaforycznie zrekonstruowane pojęcie artykulacji („malowanie głósłki”) to specyficznie zobrazowany proces nakładania na strumień powietrza wydechowego („bezbarwne tło”) przyjętych w badaniach wyznaczników opisu artykulacyjnego spółgłosek² („różne kolory”), które „malują», «ozdabiają» strumień powietrza wykorzystywany do artykulacji różnymi odcieniami barw” (np. „ustność/nosowość”, „malowanie miejscem artykulacji”). Starannym dopełnieniem metaforycznego obrazu artykulacji są wyszczególnione elementarne obwodowe sprawności artykulacyjne („realizacyjne umiejętności fonetyczne”) (s. 57–58). W końcowym podrozdziale dokonuje wyczerpującego, metaforycznego opisu (pierwotnych w stosunku do mowy) prototypowych doświadczeń z obszaru narządu żucia u dzieci bez rozszczepu i u dzieci z wadą rozszczepową.

Trzeci rozdział książki otwiera wnikliwa, analityczna dyskusja nad charakterystyką zaburzeń mowy u osób z wadą rozszczepową. Autorka krytycznie odnosi się do dotychczasowego, głównie rozłącznego, opisu zaburzeń mowy („nosowanie i zaburzenia artykulacji”) oraz sposobu definiowania artykulacji kompensacyjnej i współruchów mimicznych (s. 72–82). Wymiernym efektem porządkującej wiele zagadnień polemiki jest systemowa propozycja opisu realizacji fonemów spółgłoskowych u osób z wadą rozszczepową. Autorka wprowadza do fonetyki normatywnej własne syntetyczne określenia dla przyjętych wyznaczników opisu artykulacyjnego spółgłosek (*lokacja, modalność, rezonansowość, sonantyczność*). Na ich podstawie – już z perspektywy fonetyki nienormatywnej – proponuje terminy, które wskazują kategorie wadliwie realizowanych cech fonetycznych (*dyslokacja, dysmodalność, dysrezonansowość, dyssonantyczność*). W dalszej części rozdziału zawarte są obszernie rozważania nad dyslokacją, którą Autorka określa jako „zaburzenia miejsca artykulacji, zaburzenia lokacji, (...) zmiana głównego miejsca artykulacji” (s. 84). Rozdział zamykają rozważania nad objawowo-przyczynową definicją *dyslalii rozszczepowej*. W ujęciu Autorki dyslalia rozszczepowa to „rodzaj dyslalii obwodowej. Jej objawem są zakłócenia dźwiękowych realizacji fonemów, które mogą dotyczyć wszystkich kategorii cech fonetycznych lub mogą polegać na braku realizacji fonemu. Przyczyną zakłóceń dźwiękowych realizacji fonemów jest rozszczep podniebienia pierwotnego i/lub wtórnego ujmowany jako zaburzenie wieloukładowe” (s. 99).

Metodologiczne podstawy badań są treścią czwartego rozdziału. Autorka jasno określa w nim przedmiot i cele badań, precyzyjnie definiuje badawcze problemy i hipotezy, ustala zmienne i ich wskaźniki, formułuje niezbędne definicje operacyjne. Problem badawczy, który ją nurtuje brzmi następująco: „**Jak realizowane są polskie fonemy spółgłoskowe ze względu na miejsce artykulacji** w stosunku do normy języka polskiego u osób z różnymi typami rozszczepu podniebienia pierwotnego i/lub wtórnego lub z brakiem rozszczepu? Czy występowanie i typ rozszczepu lub braku rozszczepu ma wpływ na: częstość występowania dyslokacji przy realizacji fonemów spółgłoskowych, rodzaj tych fonemów, rodzaj dyslokacji, charakter zmiany miejsca artykulacji?” (s. 101). Zgromadzony materiał badawczy pochodzi od 217 osób z wadą rozszczepową (po chirurgicznym zamknięciu szczeliny rozszczepowej) i od 103 osób bez wady rozszczepowej, w wieku od

² Są to: główne miejsce artykulacji, sposób artykulacji, udział rezonatora nosowego i udział więzadeł głosowych. Autorka przyjmuje za D. Ostaszewską i J. Tambor rozumienie twardości/miękkości. W ujęciu Auterek „(...) [twardość / miękkość to] pochodna wobec miejsca artykulacji, to znaczy, każda spółgłoska środkowojęzykowa jest miękka i odwrotnie – każda spółgłoska o innym miejscu artykulacji jest twarda lub co najwyżej zmiękczone, czyli ma dodatkowe poboczne miejsce artykulacji»” (s. 53).

3 do 18 lat. Autorka stosuje słuchowo-wzrokową logopedyczną ocenę jakości głoskowych realizacji fonemów. Obserwując realizację cech fonetycznych w głoskowych realizacjach fonemów spółgłoskowych szczegółowo określa, jaka pożądana cecha fonetyczna nie została zrealizowana oraz jaką niepożądaną cechą fonetyczną została zastąpiona.

W piątym i szóstym rozdziale Danuta Pluta-Wojciechowska skrupulatnie i wyczerpująco referuje zebrany materiał badawczy i dokonuje jego wnikliwej analizy porównawczej. Z popartych analizą statystyczną badań empirycznych wynika, że dyslokacje u osób z wadą rozszczepową różnią się od dyslokacji u osób bez rozszczepu pod względem liczby, rodzajów i dystrybucji dyslokacji. U osób z rozszczepem „uniwersalnym” miejscem nienormalnych artykulacji są realizacje *poza jamą ustną*, następnie *tylnojęzykowość*, a w dalszej kolejności pozostałe niepożądane cechy fonetyczne. U osób bez wady rozszczepowej „uniwersalnymi” rodzajami dyslokacji są *międzyzębowość* i *itowość zaburzona* (s. 119). Z bardzo szczegółowo i starannie przeprowadzonej analizy występowania ponad dwudziestu rodzajów dyslokacji w poszczególnych postaciach rozszczepu wynika, że wraz z nasileniem postaci wady wzrasta częstość występowania dyslokacji. Reasumując, przeprowadzone badania wykazały, że częstość występowania dyslokacji zależy od badanej grupy i realizowanego fonemu. Niestety, bardziej szczegółowe omówienie niezwykle obszernych wyników badań wykracza poza ramy recenzji.

Rozdział siódmy jest poświęcony zagadnieniom związanym z etiologią dyslokacji. Autorka podkreślając, że „opis objawu jest pierwszym etapem postępowania badawczego w logopedii” oraz że zaprezentowany obraz jest niepełny, albowiem „uwzględnia tylko miejsce artykulacji”, podejmuje próbę odniesienia się do przyczyn dyslokacji, uwzględniając m.in. uwarunkowania rozwojowe (np. wymianę uzębienia), oraz te uwarunkowania, które wynikają bezpośrednio z patologii (wady rozszczepowej) i współwystępujących innych zaburzeń (np. warunków szczękowo-zgrzyzowych, stanu słuchu fizycznego).

Dwa ostatnie krótkie rozdziały (ósmy, dziewiąty) to: rozdział podsumowujący wybrane zagadnienia badawcze i rozdział wyznaczający dalsze perspektywy badań. Autorka ponownie odnosi się do występujących u osób z wadą rozszczepową realizacji „poza jamą ustną”, które autorzy innych prac badawczych uznają za odrębne zjawisko (za artykulację kompensacyjną, zastępczą) i przywołuje własne ujęcie tego zagadnienia: „każda nienormalna realizacja fonemu, w szczególności wynikająca z patologii, jest (...) artykulacją kompensacyjną” (s. 203). W tym kontekście definiuje stosowane przez osoby z wadą rozszczepową dyslokacyjne „strategie kompensacyjne” jako „wykorzystywanie do artykulacji nienormalnych miejsc, które można najczęściej opisać przez wskazanie strefy artykulacji i narządu artykułującego”. W jej ujęciu „jedną z tych strategii” są właśnie realizacje *poza jamą ustną* (s. 203).

W ostatnich słowach książki Autorka wyznacza szeroką perspektywę kierunków badawczych poszukiwań nad mową osób z rozszczepem podniebienia pierwotnego i/lub wtórnego, w tym m.in. potrzebę badań odnoszących się do pozostałych kategorii cech (modalności, sonantyczności, rezonansowości) oraz interdyscyplinarnych badań z zastosowaniem nowoczesnej medycznej aparatury diagnostycznej (np. nasofaryngoskopii). Za szczególnie ważki należy uznać jej postulat upowszechnienia „wyników badań wśród logopedów w celu stworzenia podstaw diagnozy logopedycznej dotyczącej miejsca artykulacji, a następnie określenia podstawowych kierunków pracy logopedycznej, wykorzystującej wyniki zaprezentowanych badań” (s. 206).

Książka Danuty Pluty-Wojciechowskiej *Podstawy patofonetyki mowy rozszczepowej. Dyslokacje* jest pierwszym monograficznym opracowaniem problematyki mowy dziecka z wadą rozszczepową w ujęciu lingwistycznym. Autorka przyjęła i z powodzeniem zastosowała metodologię kognitywnej teorii metafory i teorii prototypów do zbudowania teore-

tycznego modelu lingwistycznego opisu zaburzeń realizacji fonemów spółgłoskowych ze względu na miejsce artykulacji u osób z wadą rozszczepową. Umiejętnie dokonała rekonstrukcji pojedynczych metafor pojęciowych, co umożliwiło jej zbudowanie całego systemu kolejnych, implikujących się wzajemnie metaforycznych pojęć.

Na szczególne wyróżnienie zasługuje systemowy metaforyczny opis prototypowego doświadczenia jamy ustnej. Warto przytoczyć choć kilka fragmentów tego cennego opisu: u dzieci bez wady rozszczepowej „jama ustna to pojemnik, który można dowolnie zamykać i otwierać (np. podczas płaczu, pobierania pokarmu, w trakcie czynności głosotwórczych), a zatem można oddzielić (s. 65; podkr. L. K.) ten pojemnik od świata zewnętrznego”, „to, co znajduje się w jamie ustnej, jest poza światem zewnętrznym, jeśli jama ustna jest zamknięta”. U dzieci z różnymi postaciami wady rozszczepowej „jama ustna i jama nosowa są jednym pojemnikiem (s. 67; podkr. L. K.) – makropojemnikiem (...)”, „makropojemnik służy do oddychania i połykania pokarmów”, „makropojemnika nie można oddzielić (s. 67; podkr. L. K.) od świata zewnętrznego za pomocą warg, bo warga górna składa się z kilku części (...)”. Danuta Pluta-Wojciechowska opisała prototypowe doświadczenie narządu żucia w sposób dotychczas niespotykany, nowatorski i niezwykle inspirujący, a szczególna wnikliwość tego opisu niewątpliwie wynika z jej głębokiej refleksji nad obwodowymi anatomiczno-czynnościowymi uwarunkowaniami wymowy, a także z wieloletniego doświadczenia w pracy z osobami z wadą rozszczepową. Ważne jest też podkreślenie Autorki, że te prototypowe doznania i różnice zaczynają się już we wczesnym okresie prenatalnym. Gorąco zatem zachęcam do podjęcia próby metaforycznego poszerzenia tego wątku o okres płodowy w kolejnym wydaniu książki.

Niewątpliwą zaletą publikacji jest fakt, że Autorka od pierwszych stron porządkuje wiele zasadniczych zagadnień dotyczących sposobu opisu mowy osób z rozszczepem podniebienia pierwotnego i/lub wtórnego, logopedycznych podstaw diagnozy osób z rozszczepem, problematyki logopedycznego diagnozowania wadliwej wymowy. Wprowadza także – z perspektywy fonetyki normatywnej i nienormatywnej – własne propozycje terminów, co pozwala jej zbudować systemowy opis dyslokacyjnych cech fonetycznych u osób z wadą rozszczepową. Zamieszczony w rozdziale metodologicznym, dokładnie zdefiniowany i uporządkowany, wykaz rodzajów dyslokacji utworzonych w oparciu o strefę artykulacyjną i narząd artykułujący jest swoistym zbiorem szczegółowych rodzajów nienormatywnych realizacji w odniesieniu do kategorii miejsca artykulacji. Dodajmy, jest także swoistym zbiorem nazw tworzących terminologię z zakresu patofonetyki mowy rozszczepowej. Autorka udowodniła w swoich badaniach, że jej propozycja diagnozowania dyslokacji znajduje praktyczne zastosowanie także w odniesieniu do osób bez wady rozszczepowej. Jest to zatem bardzo cenna propozycja dla logopedycznej praktyki, albowiem zastosowanie systemowych rozwiązań oraz wyraźnej i jasnej aparatury pojęciowej umożliwi spójny opis obserwowanych objawów wadliwej wymowy.

Należy mocno podkreślić, że zawarta w książce wiedza na temat dyslokacji jest gruntowna i wyczerpująca. Stwierdzone rodzaje dyslokacji w realizacjach fonemów spółgłoskowych Autorka zwizualizowała właściwymi schematami, co dodatkowo wzbogaca ich opis. Jestem przekonana, że lektura tej książki ułatwi każdemu logopedzie, w niezwykle złożonym procesie diagnozowania zaburzeń mowy u osób z rozszczepem podniebienia pierwotnego i/lub wtórnego, określenie dyslokacyjnych cech fonetycznych w fonemach spółgłoskowych, a także programowanie logopedycznej terapii.

Książka Danuty Pluty-Wojciechowskiej z powodzeniem wpisuje się w nurt współcześnie prowadzonych lingwistycznych poszukiwań dążących do opracowania spójnego systemu opisu pozanormatywnych realizacji fonemów. Jak Autorka sama konstatuje, główną

przesłanką podjętych badań nad wymową osób z wadą rozszczepową był „niedostatek dokładnych badań zaburzeń wymowy”, potrzeba „stworzenia logopedycznych podstaw diagnozy osób z rozszczepem” oraz „stworzenie podstaw patofonetyki mowy rozszczepowej” (s. 69–70). W mojej ocenie wszystkie zamierzone cele zostały osiągnięte. Dokonując końcowego podsumowania książki, wyrażam opinię, że jej „prototypowymi cechami” są oryginalność, nowatorstwo oraz gruntowny i rzetelny opis badanych zjawisk logopedycznych. Gorąco zatem zachęcam czytelnika do uważnej lektury książki. Jest to cenna pozycja z punktu widzenia logopedycznej diagnozy i logopedycznego terapeutycznego postępowania, a zgromadzona w niej wiedza zainteresuje nie tylko logopedów i językoznawców, ale także innych specjalistów zajmujących się problematyką dziecka z rozszczepem podniebienia (m.in. lekarzy, pedagogów, psychologów).

Lilianna Konopska
Uniwersytet Szczeciński, Szczecin
Katedra Pedagogiki Specjalnej